

Luk Van Haute

JAPÁN

J A

**Luk
Van Haute
Életképek**

P

Á N

TYPOTEX

This book was published with the support of Flanders Literature
(www.flandersliterature.be).

A fordítás a következő kiadás alapján készült:
Luk Van Haute: *Japan. Schetsen uit het leven*
© 2019, Lannoo Publishers. www.lannoo.com
Hungarian translation © Balogh Tamás, 2020
Hungarian edition © Typotex, Budapest, 2020
Engedély nélkül semmilyen formában nem másolható!

ISBN 978 963 493 092 1

Kedves Olvasó!
Köszönjük, hogy kínálatunkból választott olvasnivalót!
Újabb kiadványainkról, akcióinkról a www.typotex.hu
és a facebook.com/typotexkiado oldalakon értesülhet.

Typotex Kiadó
Alapította Votisky Zsuzsa, 1989
A kiadó az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja.
Felelős kiadó: Németh Kinga
Főszerkesztő: Horváth Balázs
Felelős szerkesztő: Jutai Péter
A borítót a Studio Lannoo (Mieke Verloigne)
terve alapján Szalay Éva készítette.
Borítófotó © Rob Walbers
Szerzőfotó © Nippon Connection
Készült a Séd Nyomdában, Szekszárdon
www.sednyomda.hu

Tartalom

Előszó	7
I. A buborék kipukkad	13
Komaba Foreign Student House: „Irány nemzetköziesedni!”	17
Kotaru Hirocu: „Irány angolkodni!”	33
Fumiko Honma: A Kelet és Nyugat filmes szembetalálkozása	45
Kavaszima Kiminari: Buborékpénz és gengszterek	68
II. A monokultúra mítosza	77
Haru Ohki: „Szegény” és „szétcsapott” között	81
Tosijuki Szudo: Alacsony presztízsű elitdiák	91
Szono Sion: <i>Bad Boy</i> és <i>Bad Film</i>	104
Richard Hart: A sötétség tánca	110
I Szangil: Japánban él, de nem japán	121
Okinava: Harc a földért	137
Szumó: A nemzeti sport nemzetközivé válása	157

III. Harc a japán lélekért **175**

Aszahara Sókó: A guru, a gáz és az akasztófa 180

Ókunosima: Nyulak a mérgezett szigeten 201

Harimao: Harc az ázsiai testvériségért 214

Óe Kenzaburo és Misima Jukio: Harc a császárárt 220

Hakkaku Jukio: Harc az igazságért és a szóért 240

IV. Harc a természettel **249**

Kobe, 1995: A rendszer megrendül 253

Március 11.: A nukleáris isten 256

Minamisanriku, 2018: Földrengés és özönvíz után 263

A Reiva korszak előtt álló kihívások 287

Előszó

Amikor 2016 tavaszán egyszer Kiotóban jártam, a Gion kerületben néhány nyugati turistára lettem figyelmes, akik lelkesen próbáltak rávenni néhány kimonós lányt, hogy álljanak a fényképezőgépük elé, meg lévén győződve arról, hogy gésákhoz vagy maikókhöz (tanuló gésákhoz) van szerencsájük (ugyanis a bédekkerükben az állt, hogy ez a legismertebb gésanegyed Japánban). A lányok azonban kínai turisták voltak, akik csupán a hoteljükben kínált japán élménycsomag részeként tipegtek (olcsó) kimonókban. És ez csak egy példa arra, hogy a felületes megfigyelések és a futó benyomások a nyelvismeret és másfajta tudás hiányával megfejelve garantáltan óvatlan általánosításokhoz és hibás következtetésekre vezetnek.

A *hazugság hanyatlása* (1889) című esszéjében Oscar Wilde felteszi a kérdést: „Hát azt hiszed, a japánok valósággal olyanok, amiknek a művészet ábrázolja őket?” Wilde 1889-ben írta e sorokat, amikor Európa valóságos Japán-lázban égett. Hogy csak egy példát mondjunk: Monet-ra és Van Goghra erőteljes hatást gyakoroltak a japán fametszetek. Ma pedig, az ez alkalommal is kiváló megfigyelőnek bizonyult Wilde korához hasonlóan, Japán újra „divatban van”. Jó, a „művészet” szó helyett mi már inkább „hollywoodi filmeket” íránk, ez azonban mit sem változtat azon, hogy a kérdés ugyanúgy érvényes: képes vagy elhinni, hogy léteztek vagy léteznek azok a japánok, akiket az *Egy gésa emlékirataiban* vagy *Az utolsó samurájban* látni? Wilde rögtön meg is válaszolja a saját kérdését: „Az átlagos japán teljesen hasonlít az angol típushoz; az emberek épp oly hétköznapiak és semmi rendkívüli, semmi feltűnő nincs rajtuk. Valóban egész Japánt csak kitalálták. Nincs is ilyen ország, nincs is ilyen nép.” Ez az állítás – a japánok is csak olyan emberek, mint

mi – teljességgel ellentmond a Japánról és a japánokról kialakított hagyományos képnek, mármint hogy valóban olyan különösek, kivételesek, mások, egyedülállóak lennének ennek a szigetországnak a lakói. Ez ugyanis nem egyéb merő kitalációnál.

A japán újságok szinte havonta számolnak be arról, hogy ismételten megdőlt a rekord: még soha ennyi turista nem érkezett az országba. Számuk először 2018-ban lépte át az évi harmincmilliót. Vagyis a turisták tömegei fedezték fel maguknak Japánt. Európában pedig mindenütt jelen vannak a szuszizók (még ha kínaiak működtetik is őket). Alig van európai ország, amelynek ne lenne saját japán filmfesztiválja: gondoljunk csak a frankfurti Nippon Connectionre, a rotterdami Camera Japanra, a genti Japan Square-re... 2020-ban Tokió másodszor rendezhet nyári olimpiát (az első 1964-ben volt), ami csak tovább növeli a kíváncsiságot az ország iránt. Természetesen ez az érdeklődés nem teljesen új keletű. A tizenkilencedik századi japonizmus után több hulláma is volt: egy spirituális-vallási (zen!), egy gazdasági (az európai menedzserek szótárába is bekerültek az olyan fogalmak, mint a „kaizen” – a folyamatok hatékonyságának növelésére, a minőség javítására és a kitűzött egyéb célok elérésére szolgáló módszer), manapság pedig főleg a populáris kultúra területén figyelhető meg felfutás a mangával és az animével mint húzóerőfajokkal (amit csak „Cool Japan” címkével reklámoz a japán kormány).

Másfelől egyre kevesebb műsoridő és alkalom áll rendelkezésre, hogy a médiamunkások rendszeren megmagyarázzák a dolgokat. A megszorítások következtében ma már ritkaságszámba mennek az olyan tudósítók, akik huzamosabb időt töltenek el a célországban, megtanulják annak nyelvét, ismerik a kultúráját. Ennélfogva a Japánról szóló tudósítások nemcsak szórványosak, de felületesek is, inkább csak a „fura japánok”-ról készült riportok kerülnek adásba (akik az egyik pillanatban teljesen megtartóztatják magukat, a következőben már kész szexőrültek). Bár a mai Japán könnyebben megközelíthetőnek – és főleg megfizethetőbbnek – tűnik az egyszerű turisták számára, még mindig titokzatos és talányos ország hírében áll. Sok vendég egyenesen késztetést érez arra, hogy megerősítse ezt a képet, nem ritkán írásban is. Az ember ilyenkor gondolkodóba esik: ha tényleg annyira talányos és titokzatos, akkor miért gondolják azt, hogy meg kell magyarázniuk, és meg is

tudják magyarázni? Valahányszor egy ilyen átutazó a maga futó benyomásaira támaszkodva taglalni kezdi, hogy milyenek a japánok és milyen Japán (abban a szent meggyőződésben, hogy ő találta fel a spanyolviaszt), általában már néhány oldal elolvasása vagy képkocka megtekintése után világos, hogy megint egy önjelölt Kelet-specialista ismételteti a régi kliséket. Szinte elkerülhetetlenül a már az unalomig ismert közhelyeket puffogatják a hagyomány és a modernitás, a nyugati és keleti elemek, a technológia és a természethez való ragaszkodás kivételes ötvözetéről: mintha bizony ezek a dolgok annyira „sajátosak” vagy „egyedülállóak” lennének. Az olyan jelenségek, mint a hikikomori (a hikkik elbújnak a világ elől, és hónapokig, esetleg évekig szó szerint alig mozdulnak ki a lakásukból) vagy a karósi (a munkával kapcsolatos hirtelen halál) dettó. Ezek a japánok által kitalált fogalmak időközben a gésához és a szamurájhoz hasonlóan bekerültek a szótárakba – de biztos, hogy ettől valódi japán töltettel rendelkeznek? Valóban Japán lenne az egyetlen olyan ország a Földön, ahol a fiatalok már ki sem dugják a fejüket a szobájukból, és kizárólag az internetes felületeken kommunikálnak egymással? Vagy ahol halálra dolgozzák magukat az emberek? És több ilyen unikálisnak kikiáltott jellegzetességgel is találkozhatunk szerte a világban, ha máshol nem, hát Koreában és Kínában biztosan (gyakori hiba, hogy a nyugatiak csak a Nyugattal hasonlítják össze Japánt).

A másik, hogy Japánt mindig és mindenhol etnikailag, társadalmilag egyaránt „homogén” országgént képzelik el és mutatják be, ami soha nem volt igaz, manapság meg végképp nem állja meg a helyét. Mégis állandó jelleggel „a japánokat” és „a japán kultúrát” emlegetik. 2018 tavaszán egy tucat japánnal együtt ültem egy asztalnál. Elnéztem a vidáman trécselő társaságot, és azt kérdeztem magamtól: ugyan van-e akár egyvalaki is közöttük, aki megfelel „a japán” sztereotip képeznek? Mind oszakaiak voltak, egytől-egyig negyvenes férfiak, ennél több közös azonban nem volt bennük. Az egyik csendes volt, a másik beszédes. Az egyik szerény, a másik pökhendi. Természetesen minden japán más és más, aki szóba kerül a könyvemben – nem ismerek két ugyanolyan embert. A reakcióikat esetenként akár még „jellegzetesen japánnak” is nevezhetjük (például rendezetten szállnak fel a vonatra), a viselkedésüket azonban az ilyen pillanatokban, helyzetekben is a társadalmi környezet

határozza meg, az a közeg, amelyben szocializálódtak, nem pedig a személyiségük vagy a jellemük – nemhogy valami olyan lila dolog, mint a japán lelkük DNS-e.

Az elmúlt harmincöt évben sok száz japán embert volt módom megismerni, sokakat csak felületesen, másokat közelelről, egyeseket közelebből, mint szerettem volna, de olyanok is voltak, akiket szívesebben megismertem volna közelebből is. Akikről ebben a könyvben írok, egyedül magukat képviselik, nem pedig a japán nemzetet vagy társadalmat. Először 1984-ben jártam Japánban, közvetlenül azután, hogy a genti egyetemen befejeztem a japán szakot. 1986 és 1992 között megszakítás nélkül ott éltem, és azóta szinte nem múlik el év anélkül, hogy ne töltenék néhány hetet vagy hónapot Japánban. Vagyis az ország a maga kultúrájával mindig is központi helyet töltött be az életemben. Az évek hosszú sora alatt különböző minőségeimben ismertem meg, és ennek megfelelően mindig más és más fénytörésben láthattam Japánt: a tokiói egyetem diákjaként, egy filmgyártó vállalat munkatársaként, tolmácsként, kutatóként, műfordítóként, újságíróként, utazóként, színészként (bár ezt inkább hagyjuk), angol magántanárként – és vőként. Többféle milióban volt módom megmerítkezni, és a társadalom minden részéből megismertem embereket. Közöttük szerzett tapasztalataim megtanítottak arra, hogy a japán társadalom sokat emlegetett homogenitása nem egyéb mítosznál; egy jól körülírható eszmei tábor találta ki és terjeszti, ezt aztán kritika nélkül átveszik és unalomig ismételtetik az odalátogató külföldiek, akik hagyják magukat megtéveszteni. A hollywoodi filmek és hasonlóak is tovább erősítik ezeket a kliséket. Feltűnt nekem, hogy milyen markánsak a regionális különbségek; láttam, hogy Japán is változik és fejlődik; a pillanatnyi benyomásaikra hagyatkozó megfigyelők ezt szintén szem elől szokták téveszteni. Japán nem volt mindig a high-tech vécék országa. És mára már teljesen érvényét veszttette az élethosszig tartó foglalkoztatás társadalmi-gazdasági intézménye (amellyel igen behatóan foglalkozott az összes múlt századi, Japánról szóló könyv); kérdezzék csak meg azt a rengeteg hű irodai alkalmazottat, akiket ötvenéves korukban lapátra tettek – ez volt a köszönet azért, hogy egész életüket a cégnek szentelték.

Könyvemben legalábbis árnyalni igyekszem mindezeket a kliséket és mítoszokat. A kiindulópontot általában egy ismert vagy

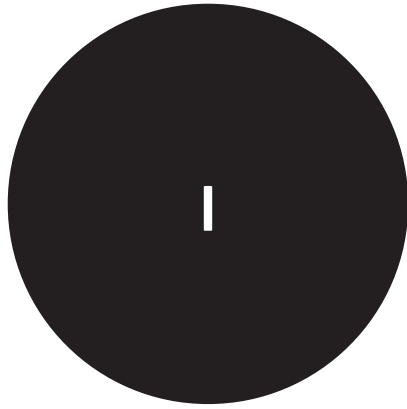
„névtelen” japánnal való találkozásom jelenti, vagy egy konkrét helyen megtörtént eset vagy esemény, egy regény, egy novella vagy egy film (melynek készítésében részt vettem, vagy amelynek a rendezőjét megismerhettem). Ezekből kiindulva próbálok aztán általánosabb jelenségekre rámutatni, melyeket társadalmi kontextusba helyezek, vagy megvilágítom a történelmi hátterüket. Szeretném hinni, hogy a konkrét történetek ily módon mintát kínálnak a japán társadalom változatosságából.

Azonban nem valamiféle kisokost szerettem volna írni, amolyan *Amit meg kell tudnod Japánról, mielőtt meghalsz* jellegű könyvet. Ezért ne is várjanak tőlem sarkos, általános következtetéseket. Ugyanis arra a meggyőződésre jutottam, hogy lehetetlen egyetlen, mindenre érvényes magyarázatot találni. Bármit is állítsanak egyesek, a japán társadalom éppoly sokféle és változatos, mint a japán konyha. Ha akarjuk, a hét minden napján más és más ételt ehetünk: hétfőn jakitorit, kedden tampurát, szerdán ráment, csütörtökön szukijakit, pénteken okonomijakit, szombaton tonkacut, vasárnap pedig... hát persze, természetesen szusit (már majdnem kihagytam). Mind-egyiknek megvan a maga elkészítési módja, mások a hozzávalók, más az íz.... De mind ugyanolyan finom, és főleg: így sohasem unja meg őket az ember. Japán is éppen a változatosságával és a sokféleségével fogott meg, pont azzal, hogy nem „egyenkolbász”.

Ami a könyvem formáját és felépítését illeti, változatosságra törekedtem. Írás közben a *zuihicu* („az ecset kedve szerinti írás”) példája lebegett a szemem előtt. Ezt a japán irodalmi műfajt az egyszerűség kedvéért „esszének” szokás fordítani, ez a műszó azonban nem fedi le pontosan az értelmét. A *Kódzsien* japán értelmező szótár meghatározása szerint „pletykák, versek, megfigyelések, panaszok és mindenféle érdekes észrevételek gyűjteménye mindarról, ami közvetlenül hatott a szerzőre”. A *zuihicu* egyik első példája egy ezer éve élt udvarhölgy, Szei Sónagon *Párnakönyve*. Szei főleg arról híres, hogy szabályos listát vezetett arról, mit tart kellemesnek vagy kellemetlennek, baljósnaak vagy éppen piszkosnak, de könyve természeti megfigyeléseket és naplószerű feljegyzéseket is tartalmaz, valamint számos alkalmi leírást a császári udvar életéről. A *zuihicu* iskolapéldája Josida Kenkó szerzetesnek a 14. században született *Curezuregusza* című munkája, amely egy bevezetésből és 23 változó hosszúságú, egymáshoz általában csak lazán kapcsolódó fejezetből

áll – emlékezések, adomák, meditációk, tényismertetések, álomtöredékek és filippikák gyűjteménye. Kenkó kifejti véleményét a nőkről és a szerelemről, az itálról, a konyhaművészetről, az évszakok változásáról, a buddhista szertartásokról, egyszer vidáman, másszor borongva. Néha önmagának is ellentmond. Végül is, saját bevallása szerint, egyszerűen lejegyezte a benne felötlő gondolatokat, a maga mulattatására, minden előzetes terv nélkül: „Ha egyedül, könnyed időűzéssel múlatom magam (...) mindazt leírom, ami csak eszembe villan, minden összefüggés és cél nélkül” (innen a címe is, „Ráérő időben”, más fordításban: Az időűzés terítéke). Kenkóval ellentétben én leírásuk után még jó sokat csiszoltam a szövegemet, és igyekeztem valamilyen tematikus rendbe szedni a fejezeteket. Azt is remélem, hogy nem minden gondolatom nélkülözi „az összefüggést és célt”, abban azonban a könyvem mindenképp a zuihigura emlékeztet, hogy nem logikusan felépített eszmevuttatás, aminek szükségszerűen valami általános érvényű megállapításhoz kellene vezetnie. Pontosan azért, mivel meggyőződésem szerint a választott téma ezt nem teszi lehetővé.

Amikor alkalmas formát kerestem a könyvemhez, a saszei (életképek, életszerű ábrázolás) műfaja is felötlött bennem. A saszei eredetileg festészeti fogalom volt, azonban a tizenkilencedik század végén Maszaoka Siki a haikuban is meghonosította ezt a módszert, és a prózában is olyan mesterei lettek, mint Kunikida Doppo. A saszei annak a megfigyelésére és rögzítésére, képszerű ábrázolására irányul, amit az ember „igazából” lát, szemben az elődök által áthagyományozott tapasztalatra és tudásra való hagyatkozással, vagy a képzelet utáni alkotással. Nem, sohasem voltam maid caféban – ahol a felszolgálók cselédlánynak vagy komornyiknak öltöznek –, és a Fudzsit se másztam meg. Ha mégis vállalkoznék valamelyikre, azt talán egyszer majd szintén megírom, főleg ha egy ilyen maid társaságában másznám meg a Fudzsit. Ilyesmik azonban csak mellékesen kerülnek szóba könyvemben; arra szorítokozom, ami valóban megtörtént velem, könyvem lapjait olyan személyek népesítik be, akikkel a magam kis életében valóban találkoztam. Már hallok is az ellenvetéseket: hiszen én is jártam Japánban, és egészen más emberekkel találkoztam, egész más élményekben volt részem! Annál jobb, ez is csak megerősíti azt, amit már mondtam. Életképek tehát: képek a japánok életéből, a japán életből.

**A BUBORÉK
KIPUKKAD**

A Buborék (japánul Baburu) idején érkeztem Japánba, a második világháború után kezdődő, a hatvanas években más sebességbe kapcsoló, a hetvenes években az olajválság következtében megtorpanó, majd újult erővel folytatódó gyors gazdasági növekedés tetőpontján. A nyolcvanas évek közepén mindenkinek volt munkája, és nagyfokú, néha túlzott, sőt mértéktelen pénzbőség jellemezte a gazdaságot. Nyugaton egymás után jelentek meg a „japán csodáról” szóló könyvek olyan címeikkel, mint Ezra Vogel *Japan as Number One*-ja. Ugyanakkor ebben az időszakban az Egyesült Államokban egyesek már attól kezdtek tartani, hogy Japán gazdasági eszközökkel valósítja meg azt, ami katonailag nem sikerült: meghódítja Amerikát. Japánok vásárolták meg a New York-i Rockefeller Centert, de a hollywoodi Universal és Paramount filmstúdiót is. Donald Trump ingatlanmágnás aggódva figyelte a fejleményeket. Trump már 1987. szeptember 2-án teljes oldalas hirdetésként a sárga veszélyre figyelmeztető és a lagymatag amerikai kereskedelmi politikát kárhóztató véleménycikket jelentetett meg a New York Timesban, a Washington Postban és a Boston Globe-ban, úgymond nyílt levelet intézett az amerikai néphez. Potom százezer dollárért.

A Buborék elnevezést természetesen csak utólag ragasztották a jelenségre. Sok millió japánhoz hasonlóan én sem érzékelttem, hogy a helyzet csak átmeneti, és egyszer véget fog érni. Sokan abban a hitben éltek, hogy a felfutás örökké tart majd, és – ami döntő volt – zavartalanul folytak az ingatlanspekulációk. A kilencvenes évek elején azonban a buborék – ahogy az lenni szokott – menthetetlenül kipukkadt. A Buborék a pusztulás előtt járó kevélység tipikus példája volt. A bukást hosszan elhúzódó gazdasági és szociális válság követte. A csoda kifújta, és a kilencvenes években a japán vállalatok (ahogy eufemisztikusan nevezték) drasztikus szerkezetátalakításon mentek keresztül. Ennek lebonyolítására nemritkán nyugati menedzsereket hoztak, akik azt csinálták, amit Nyugaton is szoktak ilyen helyzetben. Például lapátra tették az ötvenes éveiket taposó, sokat kereső, „drága” munkavállalókat – ami addig elképzelhetetlennek tűnt. A munkanélküli segély az idő tájt Japánban jórészt ismeretlen fogalomnak számított, és a korábban nem tapasztalt élethelyzet miatt egész családok kerültek nehéz gazdasági helyzetbe, ami sokszor drámához vezetett. Nem tudták tovább fizetni a hiteleket, és reménytelen helyzetükben egyesek gyanús

hitelezőkhöz folyamodtak segítségért, akik persze uzsorakamatot számoltak fel annak minden kellemetlen következményével. Ezekben az években szemlátomást megugrott a hajléktalanok száma. Egyre több kartondobozt és kék sátrat lehetett látni a parkokban és az állomásokon. A fiatalok látták, ez a köszönet azért, hogy a szüleik egész magánéletüket feláldozták a munka oltárán, és nem akartak ilyen helyzetbe kerülni. Egyre többen vállaltak kötetlen munkát, megnőtt az alkalmi állások száma, amivel persze kikerültek a társadalombiztosítás rendszeréből. A kilencvenes évek nem hiába kapta az „elveszett évtized” elnevezést, azonban ezek a folyamatok a 2000 utáni időszakra is átnyúltak. Az állami beavatkozások eredményeként (főleg az olyan turisztikai szempontból fontos negyedekben, amilyen a Sibuja és a Sindzsuku) ma már kevésbé szembeszökő az utcákon a hajléktalanok jelenléte, ez azonban nem jelenti, hogy eltűntek volna. Egyre növekszik azon társadalmi csoportok száma, melyek tagjai kénytelenek több állást vállalni, hogy a jövedelmükből kihúzzák a hónap végéig (köztük vannak az egyedülálló nők). A Buborék kipukkadása tehát vízváltó volt, következményei máig hatnak az élet minden területén.

Könyvem első része visszapillantás a fordulópontot közvetlenül megelőző időszakra, amikor szinte euforikus hangulat uralkodott. A tokiói Disneyland 1983-ban nyitotta meg kapuit, a Buborék idején azonban egész Japán egyetlen hatalmas vidámparknak tűnt – a felszínen legalábbis mintha minden rendben lett volna.